

MIRŐL VALLOTT A RÉGÉSZNEK A KIRÁLYI PALOTA FÖLDJE?

2. A tatárjárás után alapított Buda városa

A budai *Várhegy* déli részének — a királyi palota földjének — ásátása során az 1241. évi tatár pusztítást helyenként jelző, égéstől származó fekete réteg felett olyan emlékek kerültek elő, amelyekből az 1240-es, 1250-es években lejátszódott jelentős *településtörténeti változást* olvashatunk ki. A lakóvermek a lakóházak pincéivé épültek át, s egyúttal a régebbi dűlőutaktól eltérő nyomvonalú *új útrendszert* alakítottak ki; ez máig meghatározója a Várhegy út- és háztömbrendszerének. Az elmúlt években a Vár távfűtővezetékének beásása-kor lépten-nyomon kiderült, hogy a XIII—XIV. században kialakult nyomvonalakat követő úttestek, járdák alatt a Várhegy középső és északi — vizeket is tároló barlangokkal lyuggatott — részén lefedett *aknák* rejtőznek: a barlangokba nyíló hajdani *kutak* lefedett aknáí.

Rendezés a romok felett

E barlangokkal kapcsolatban *Gyürky Katalin* régész ismerte fel (lásd lapunk 1973. évi 52. számát — *A szerk.*), hogy a felszínre vezető kürtöket a IV. Béla féle városépítés semmisítette meg ott, ahol az új útvonalakba estek. (Feltehető, de csak további — kíváncsós — módszeres kutatás tisztázhatja, hogy a Várhegy lakói, akik a barlangokba nyíló kutak tanúsága szerint már a tatárjárás előtt is-

merték a Várhegy vizeket tároló jeles barlangjait, a tatárjáráskor azokba *menekültek*.) S többen feltártunk olyan, a tatárjárásnál korábbi *kőházmaradványokat is, amelyeket a XIII. században bontottak le, hogy helyükre más tájoló-lással, más úttengelyhez igazodva új házakat építsenek.* (Magam a Táncsics Mihály utca 9., a Tárnok utca 9—11. szám alatt és legutóbb a királyi palota északi előudvarán tartam fel ilyen, a XIII. század derekán elbontott s új kőházakkal pótolta házak maradványait.)

A Vár hajdani előudvarán, a Zsigmond-kori magas zárófalon belül találjuk meg IV. Béla királynak a tatárjárás után emelt *legrégebbi budai városfalát*. Ez a habarcsba rakott, két méter vastag kőfal a Krisztinaváros felett vezet északról dél felé. Hatalmas mérete miatt „*Öreg fal*”-nak kereszteltük el. Az 1240-es, 1250-es években építették, miután betemették, beiszapolták a fal kijelölt útjába eső szemétdödröket, lakóvermeket, pincéket. Hajdani magasságát nem ismerjük, s csak alapozását és felmenő falazatának mintegy egyméteres magasságát tárhattuk fel. (A többi már Zsigmond idején lebontották, amikor nyugati oldalán kialakították a máig álló magas várfalat. Ami pedig ezután még megmaradt, azt 1973-ban a helyreállítás során markológépekkel elhordták.)

A múlt tavasszal kiástunk egy — a régi városfalhoz tartozó — nyugat felé

előreugró, négyzet alaprajzú *bástyamaradványt* is. Ennek a bástyatoronynak *egyedülálló* érdekessége az, hogy habarcos kőfalazatát *rácsszerűen összerakott gerendavázra* építették rá: a bástyát e gerendák kötötték be az „Öreg fal”-ba. Ehhez különben jóval délebbre még egy kör alaprajzú *kis bástya* is csatlakozott. Ez a városfal annak idején — még mielőtt a királyi udvar a XIV. században ide települt — *körülfogta az egész déli várterületet* új lakóházaival együtt. Ezekkel az építkezésekkel az 1250-es évekre *megszűnt* a tatárjárás idején lerombolt százötven-kétszáz éves várhegyi *agrártelepülés*. Mint község, leszorult az a Tabán és a Gellérthegy északi lejtőire, s itt fönt, a városfalakon belül, a veremlakások romjai fölé immár egy *polgári város lakóházai* épültek.

Az első város nyomai

E város északi részéből a mai Szent György tér felé két utca vezetett. (Ezek nyomvonalán halad ma is a Szent György, illetőleg a Színház utca.) A Szent György térről azonban a későbbi királyi palota területén át már *csak egy köves út* tartott a Tabán felé. Ezt a legrégebbi köves utat az elmúlt év áprilisában találtuk meg a Szent György tér déli vége alatt. Ehhez igazodtak a tatárjárás után épült déli városrész házacskái, közöttük híres szoborcsoportunknak romos lelőhelye is: *tengelyük derékszöget zárt be a most feltárt köves úttal*.

Milyenek voltak ezek a korai budai házacskák? Építőanyaguk *kő* volt. Ezt részben magán a Várhegyen bányászták: a pince kivésésekor kitermelt kőanyagot építették be a ház felmenő falaiba; részben pedig odaszállították. A házacskák homlokzatai a hegy gerincén lefutó útra nyíltak, hátsó ajtóik, kertjeik, melléképületeik pedig a várfalak felé néztek. Ám a hátsó kertek ellenére a várfalakat éppen úgy meg lehetett közelíteni, mint ma a bástyasétányokat. Csak később, a XV. században — amikor a lakosságnak már szűk volt a hegy — építették rá a házak egy részét a várfalakra úgy, hogy a várfal maga lett a házhomlokzat. (*Casaforténak*, erődháznak nevezik ezeket a falakra kiülő lakóépületeket.)

A kőházak ajtajának „félfaít” kőből faragták; némelyiknek a sarkába még egy-egy szerényebb levéldíszítést is mintáztak. E kőkeretekbe *vasalt faajtókat* illesztettek, s belülről, a fal mélyéből kihúzható és oda-vissza tolható *gerendákkal retesztették be őket*.

Kezdetben e kő lakóházak *egyetlen* helyiségből álltak, de a XIV. században már *kétszobás* — kétsejtű — házak épültek. Abban az időben a Várhegy északi részén már mindinkább úgy épültek a házak, hogy az útra merőleges, téglalap alakú teleknek *út menti szegélyét teljes szélességben beépítették*. (A kapualjból jobbra és balra is nyílt egy-egy helyiség.) A déli részen ellenben jobbára még a XIII. századi típust képviselő, az *útra csak egy szoba szélességével néző* házak álltak. Ezeket inkább hátra, az udvar felé bővítették. (Ilyen épület volt az is, amely északról határolta szobraink lelőhelyét.) E házak mellett tehát könnyen behajthattak az udvarra a szekerek. Az udvarokon álltak az istállók, a nyárikonyhák, a fészek, a vermek és az ólak is.

A házak *padlóját* a legkülönbözőbb módokon alakították ki. A legegyszerűbb volt a *sárpadló*. Erre legfeljebb gyékényt vagy állatbőrt terítettek. A XIV. századi kőházakban már megjelent a *terrazzo*, a téglaporral kevert habarcsból öntött, színes padló is. A XIV—XV. században mind gyakoribb lett a zömében sima, négyzet alakú *padlótegla*. De a módosabb házaknál ezt is díszítették *levél- vagy bogáncsmintákkal*.

Kezdetben a földszintes kőházakat is gyámkövekre helyezett gerendák, meg a rajtuk nyugvó *síkfödémek* takarták. A *téglaboltozás* Budán a XIV—XV. században jött divatba. Ennek nagy előnye volt, hogy kiiktatta a faanyagot s vele a középkori városélet remét: a *tűzveszélyt*. A tetőket egyszerű *cserépekkel* fedték. A tetőcserepek csak arra az időre lettek díszesebbek, amikor a királyi palota került a déli városrész helyére. E korból előkerültek piros, zöld, sárga, sőt még arannyal futtatott mázú tetőcserepek is.

A déli lakónegyed szemétdögdeiren igen nagy tömegben találtunk tányéros, felhajtott peremű, mázatlan, kerek *gyertyartókat* is. És előkerült néhány XII—XIII. századi különös, gúla alakú, belül kivájt kódarabka. Ezek a *foklának* is nevezett világító *pilács* tartói voltak; párjuk csak régi néprajzi anyagunkban akad!

A Várhegy déli részén lakóknak egyik legnagyobb gondja a *vízszállítás* volt, mert — mint írtuk — csak vízgyűjtő ciszternákat véshtettek, kutakat nem áshattak. Talán ezért is készültek már elég korán *vízvezetékek*. Nagyméretű, falazott, habarccsal szigetelt vízvezető csatornájuk volt már a tatárjárás előtt élő falulakóknak is! Ez a nagy csatrona a

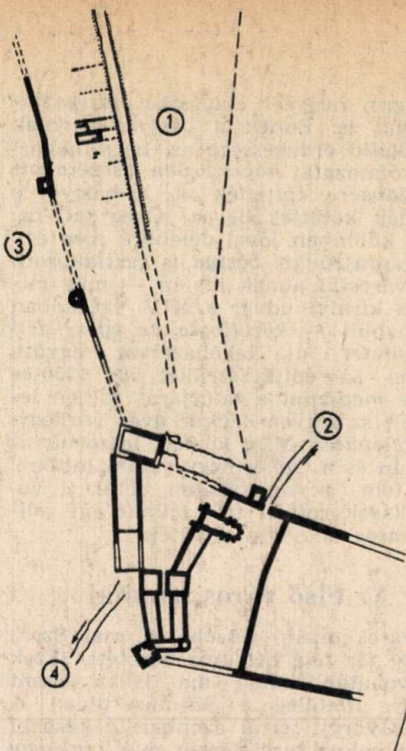
Várhegy közepe felől a nyugati hegyoldallal felé vezette a vizet. (Azt azonban kutak és forrás híján egyelőre nem tudjuk, hogy találékony elődeink honnan kapták azt a vizet, amely végül a csatornába került.) Ezenkívül *cserép vízvezetékcső* maradványaira találtunk a déli részre vezető XV. századi köves út mellett is.

Leleteink nemcsak a víz, hanem a tűz emlékeit is megőrizték. A korai falusias település maradványai között ugyancsak szerény *tűzhelynyomokat* találtunk, ám a déli városrésznek akadt olyan — igaz, XIV. századbeli — kőháza is, amelynek sarkában egy egész *cserépkályhának* a maradványait tárhattuk fel.

A királyi palota emlékei

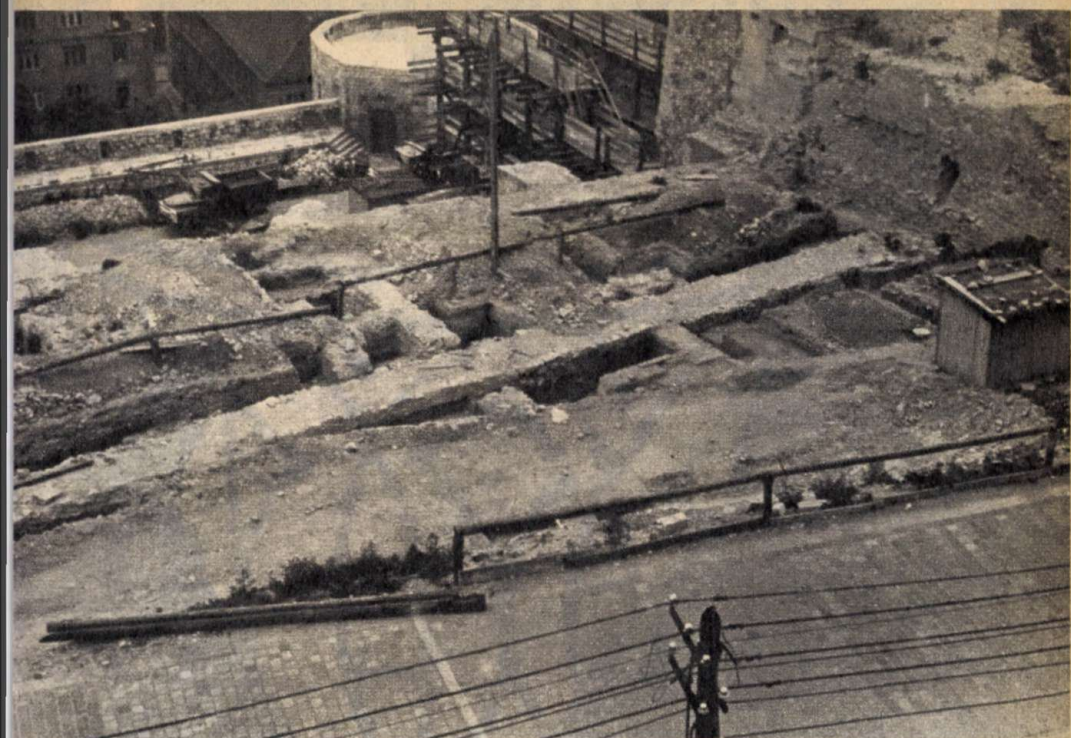
Buda városa az 1320-as, 1330-as évekig *egyedüli* gazdája volt a Várhegynek. A *királyok* budai *rezidenciája** is *benn állt* magában a *polgári* városrészben: a mai Táncsics Mihály utca 9—13. számú telkeinek területén, a Szombat kapu mellett. A Várhegy *déli* végén — annak is legszélső csücskén — a Temesvárott, majd Visegrádon székelő *Anjou I. Károly* (Róbert) király kezdte meg a *palotaépítést* 1320—1330 körül. Kis méretű, U alaprajzú *kastélyerődöt* emelt, benne egy kicsiny kápolnával. Ez délen az öt-hat emelet magas *István-toronyra* támaszkodott. Északon a *váruddvar* csatlakozott hozzá. Ennek zárófala a mai palota Nagyudvara alatt húzódó árok mentén vezetett a nyugati oldalon álló kaputoronytól keletre egészen a Dunáig. (Alapjaiban ma is áll a zárófal, az úgynevezett északi *kortina** alakjában, s valószínű, hogy az Anjou-kori erőd falának alapjain emelkedik a vár mai déli zárófala.)

Az I. Károly építtette kastély gazdája *Anjou István* herceg lett, Nagy Lajos király öccse. A herceg — *Bajor Lajos* német császár veje — hol itt, hol Zágrábban lakott 1354-ben bekövetkezett haláláig. Ebben az időben még békén éldogált a kicsiny déli városrész a palota szomszédságában. De már nem sokáig! *Nagy Lajos* király ugyanis öccsének, István úrnak ifjonti halála után tüstént igen *jelentős* — eddig kevésbé méltányolt — építkezésbe kezdett Budán, s a következő években *Visegrádról ide helyezte át udvarát* is.

A budai palota az Anjou-korban. (A sötétel jelzett részek máig megmaradtak) 1. Buda városa, 2. Ut a Viziváros felé, 3. IV. Béla kori falak, 4. Ut Minor (Kis-) Pest felé
 Jobbra fent: Az úton túl húzódó hosszú fehér fal a XIII. századi budai városfal. Mögötte a XV. század eleji várfal
 Jobbra lent: Cserépedények a XIII. századból, elől világító edény (pilács) (Csigó László felvétele)
 Az ásatások során előkerült a XIII. századi padlótegla

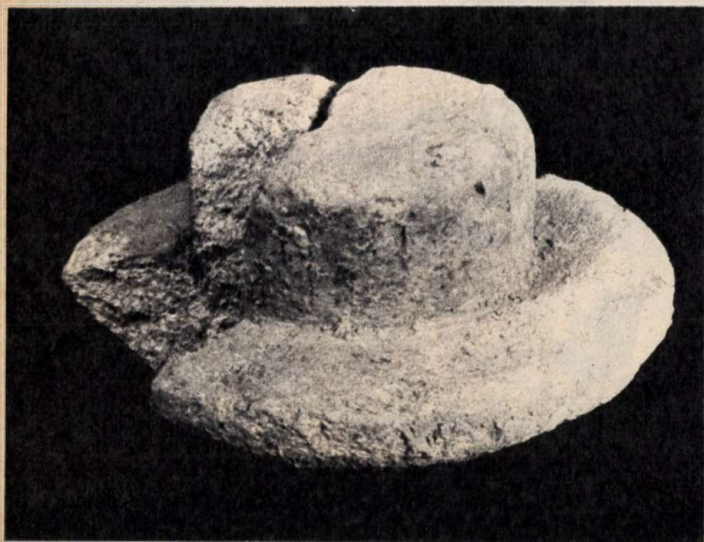

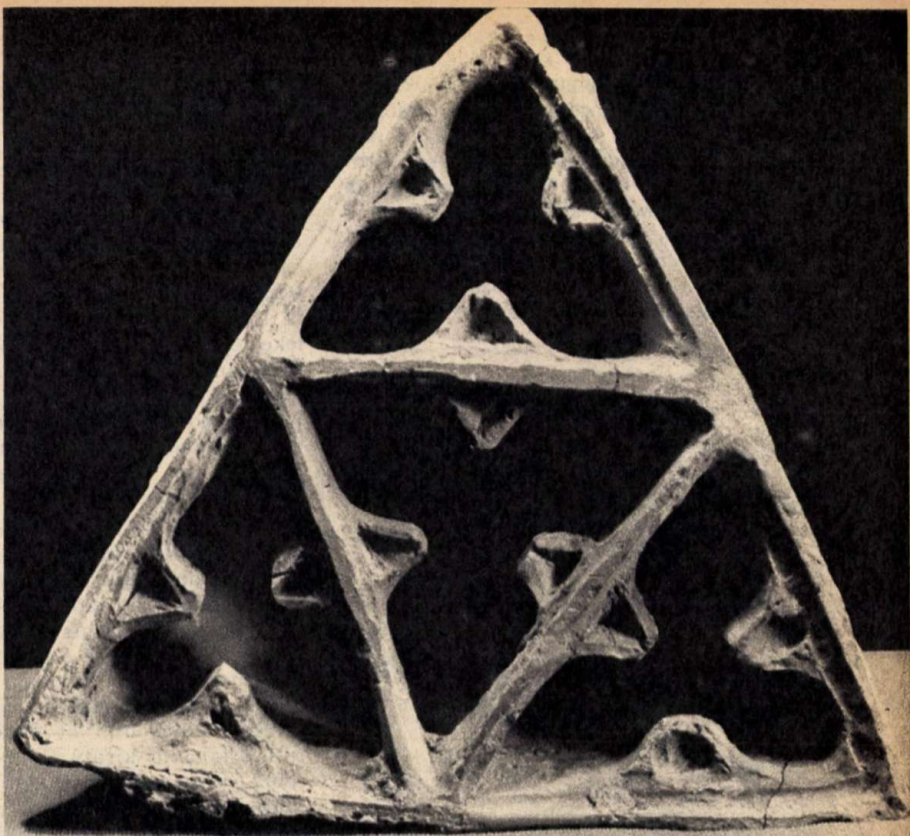
Dél-itáliai majolika váza töredéke a XIII–XIV. századból

Jobbra fent: Nagy Lajos korabeli kályha egyik szeme

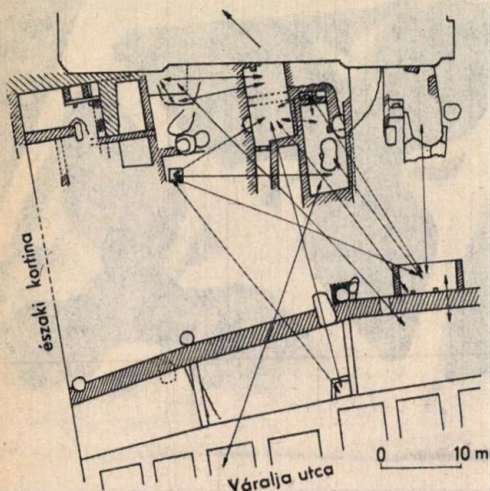
Lent középen és jobbra: Zsigmond korabeli kályhaszemek

**A királyi palotaszárny fűtési rendszerének egyik dugója
(Szemenyei Tivadar felvételei)**

Az általa építtetett nyugati királyi palotaszárnyat hármass kemencesorról táplált padló- és falfűtési rendszer melegeztette. Ez a hármass kemencesor szokatlanul nagy — a nyugati szakirodalom is legfeljebb kettős kemencéket említ e korból! —, s ezért voltak, akik fajanszégető kemencének vélték őket. Most előkerült tizenegy olyan lezáró kódugó is, amelyeket a padlófűtéshez használtak.

A rajz alsó felében látható hosszú, vonalkázott falmaradvány a IV. Béla korabeli városfal. A rajz felső terében ellentétesen vonalkázott falak azoknak a XIII–XIV. századi kőházaknak a maradványai, amelyeket a Zsigmond-kor végén az északi várpiac kialakításakor bontottak le és töltöttek fel. (A keresztben vonalkázott ún. falcsutkák a tatárjárás előtti kőházak maradványai.) A nyílak azt jelzik, hogy ugyanannak a tárgynak a darabjai az ásátások során honnan kerültek elő. A leleteknek ez a szétszórtsága azt bizonyítja, hogy az egész északi előudvart — a palotához csatolt városrészt — egy időben töltötték fel.

Ezeknek a kódugóknak a szemébe dobása azonban mást is elárult: Zsigmond idején ez az alagsorban elhelyezett padlófűtő berendezés fölöslegessé vált. Zsigmond király ugyanis címereivel és jelképeivel ékesített cserépkályhák tüccatjaival gazdagította a palotát az újjáépítés során. De a padlófűtő berendezés eltávolítása azt is elárulja, hogy ekkor

a palotát egészen az alagsorig átépítették.

Ez az átépítés nemcsak a fűtő-, hanem a vizes berendezésekre is kiterjedt: a padlófűtés köelemeivel — s a szobrokkal — együtt előkerültek egy kettős vízvezető ólomcsőnek a darabjai, meg egy ugyancsak lebontott és kidobott Anjou-kori szökőkútnak bizonyos elemei is. Noha a vári vízvezeték első írott emléke csak az 1410-es évekből való — Zsigmond király készítette e vezetéket egy nürnbergi mesterrel —, eszerint már Nagy Lajos korában kellett lennie a budai palotában vízvezetéknek. (Ez nem is meglepő, ha a király visegrádi csorgókútjára gondolunk!)

Bár az 1967–1968 óta tartó ásátásaim nem a gótikus palotának területén, hanem csupán annak északi szomszédságában, középkori előudvarában folytak, mint láthatjuk, mégis hoztak újdonságokat a palota életére vonatkozóan is. Ennek magyarázata az a már említett óriási átépítés, amelybe a Nagy Lajos király halála után öt évvel trónra került Zsigmond király (1387–1437), a későbbi császár fogott Budán. Míg az Anjouk csak a palota felső platójára építettek, Zsigmond mesterei toldalékpületeik koszorúját már kénytelenek voltak egy szinttel mélyebbre, magára a hegyoldalra alapozni. De még így sem volt elég a hely! Így aztán a várostól elvették annak déli háztömbjét, s a palota területét e lebontott városrész helyén az Anjou-kori záróároknál kétszáz méterrel északabbra tolták ki. S ezen a mélyebben fekvő részen lebontott házak helyét, ezek pincéit, ciszternáit, udvarait és vermeit az átépítés miatt helyenként lebontott Anjou-palota bontásanyagaival töltötték fel — egy-négy méterrel is megemelve e terület szintjét.

Így kerültek a XIV–XV. század fordulóján a korábbi királyi palota háztartásának, berendezéseinek, használati tárgyainak százai az általam kutatott területre! A palota küldte el ide hajdani életének beszédes hírmondóit, leleteit — közöttük a gótikus szobrok erdejét is.

Zolnay László

(Következik: A gótikus szoborgaléria feltárása)